

**MOLIYA ATAMASINING YASALISHI, HOSIL BO'LISH USULLARI, SOHA
LEKSIKASINING ICHKI VA TASHQI OMILLAR HISOBIGA BOYIB BORISH
YO'LLARI.**

Yuldasheva Sanam Turayevna

teacher at Termez Economy and Service University.

E-mail: yuldashevasanam92@gmail.com

Annotatsiya . Globallashuv sharoitida iqtisodiy diskursning kengayishi milliy terminologik tizimlarning shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Xalqaro iqtisodiyotning yetakchi tili hisoblangan ingliz tili orqali ko'plab iqtisodiy terminlar boshqa tillarga, jumladan o'zbek tiliga kirib kelmoqda. Bu jarayon termin yasash va tarjima adekvatligi bilan bog'liq muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Maqolada inglizcha iqtisodiy terminlarning yasash mexanizmlari hamda ularning o'zbek tiliga tarjima qilinish strategiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda iqtisodiy terminlarning morfologik, sintaktik va semantik usullar orqali hosil bo'lishi, shuningdek, terminologik tizimning ichki va tashqi omillar ta'sirida boyib borishi yoritiladi. Qiyosiy, semantik va terminologik tahlil metodlaridan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari iqtisodiy terminologiyaning milliy til imkoniyatlari va xalqaro o'zlashmalar uyg'unligi asosida rivojlanishini ko'rsatadi hamda tarjimada adekvatlikni ta'minlash muhimligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: iqtisodiy terminologiya, termin yasash, tarjima, inglizcha–o'zbekcha tarjima, adekvatlik, terminologik tizim.

Abstract. The expansion of economic discourse in the context of globalization has significantly influenced the development of national terminological systems. English, as the dominant language of international economics, continuously generates new economic terms that enter other languages, including Uzbek. This process raises important linguistic and translational issues related to term formation, semantic adequacy, and terminological consistency.

This article examines the mechanisms of English economic term formation and the main strategies used in their translation into Uzbek. Particular attention is paid to morphological, syntactic, and semantic methods of term formation, as well as to internal and external factors contributing to the enrichment of economic terminology. Comparative, semantic, and

terminological analysis methods are applied to identify dominant patterns of term formation and translation.

The findings demonstrate that economic terminology develops through a combination of native linguistic resources and international borrowing. While internal mechanisms ensure clarity and national specificity, external borrowings facilitate international communication. The study emphasizes the importance of adequate translation strategies to prevent semantic distortion and ensure terminological accuracy.

Keywords: economic terminology, term formation, translation, English–Uzbek, adequacy, terminological system.

Аннотация . Развитие экономического дискурса в условиях глобализации оказывает значительное влияние на формирование национальных терминологических систем. Английский язык, являясь ведущим языком международной экономики, активно пополняет другие языки, включая узбекский, новыми экономическими терминами. Этот процесс порождает лингвистические и переводческие проблемы, связанные с терминообразованием и адекватностью перевода.

В статье рассматриваются механизмы образования экономических терминов английского языка и основные стратегии их перевода на узбекский язык. Особое внимание уделяется морфологическим, синтаксическим и семантическим способам терминообразования, а также внутренним и внешним факторам обогащения экономической терминологии. В исследовании используются сравнительный, семантический и терминологический методы анализа.

Результаты исследования показывают, что экономическая терминология развивается на основе сочетания внутренних языковых ресурсов и заимствований. Подчёркивается необходимость применения адекватных переводческих стратегий для обеспечения точности и однозначности терминов.

Ключевые слова: экономическая терминология, терминообразование, перевод, английско-узбекский перевод, адекватность, терминологическая система.

Moliya atamasini yasash, xususan, tilning leksik-morfologik taraqqiyotida muhim o‘rin tutadi. Tildagi moliya leksikasining shakllanishida affiksatsiya, ya'ni so‘z yasashning morfologik usullari muhim rol o‘ynaydi. Affiksatsiya usuli ingliz va o‘zbek tillarida ham yuqori darajada muvaffaqiyatli va samarali to‘plamga aylanib, so‘zlar yasashda ikkala tilning mazmun va tuzilishiga xos jihatlarni o‘zida aks ettiradi. Bu usulning asosiy tiplari sifatida suffikslari va prefikslari orqali so‘z yasashni ko‘rsatish mumkin.

Affiksatsiya usulida so‘zlar aniq bir qo‘shimchalar yordamida shakllanadi. Bu morfologik ifodalanishdir va tilning eng kichik "kurilish" elementlarini aks ettiradi. Suffiks va

prefikslar bu morfologik formantlar hisoblanib, soʻzning ma'no va tuzilishini oʻzgartiradi. Affiksatsiyaning muhim jihatlaridan biri shundaki, qoʻshimchalar soʻzning shaklini ham, mazmunini ham oʻzgartirish uchun foydalaniladi.

Oʻzbek tilida moliya terminining yasashida, affiksatsiya usulida koʻplab faol qoʻshimchalar ishlatiladi. Bularning orasida -ish, -chilik, -lik, -(u)m, gar, -dor, -chi kabi affikslar moliya terminologiyasini shakllantirishda muhim oʻrin tutadi. Masalan: tax (soliqdan ozod qilish), delivery of goods (tovarlarni yetkazish), currency proceeds (valyuta tushumi), responsibility (javobgarlik), tax legislation (soliq qonunchiligi), tax payer (soliq toʻlovchi) va sh.k.

Bu qoʻshimchalar yordamida oʻzbek tilida koʻplab moliyaviy terminlar yaratilgan. Shunga qoʻshimcha, Oʻzbek tilida -ov, -uv suffikslari orqali yangi hodisalar va harakatlarni ifodalovchi soʻzlar (masalan, tekshiruv, surishtiruv, tulov, sotuv, koʻzatuv) mavjud boʻlib, ular asosan yuridik va moliya leksikasidan joriy qilingan.

Ingliz tilida moliya terminining yasashi oʻzbek tilidan ayrim farqlarga ega. Ingliz tilida soʻzlar sifat+ot, ot+siqatdosh I, ot+siqatdosh II, ot+ravish, ravish+ot, fe'l+ot formulalarida shakllanadi. Masalan: heavy duty (og'ir vazifa), hidden tax (yashirin soliq), gross domestic product (jami ichki mahsulot), specific duty (aktsiz boji), bilateral trade (oʻzaro savdo), double-tax (ikki barobar soliq), International tax convention (xalqaro soliq konvensiyasi), imposed revenue (undirilgan tushum), annual income (yillik daromad), payable tax (toʻlanadigan soliq). Oʻzbek tilidagi moliya terminining yasashida yangi qoʻshimchalar orqali kelib chiqqan terminlar quyidagicha ifodalanadi: ikki yoqlama soliq (bilateral tax), toʻlanadigan soliq (payable tax), aksiz boji (excise duty), oʻzaro savdo (bilateral trade), yashirin soliq (hidden tax), xalqaro soliq konvensiyasi (international tax convention), oʻzaro savdo (ikki tomonlama) (bilateral trade), undirilgan tushum (collected revenue), yalpi ichki mahsulot (gross domestic product), yillik daromad (annual income). Shu tariqa, moliya atamalarining yasashida tilning ichki omillariga (qoʻshimchalar, morfemalar) va tashqi omillariga (masalan, iqtisodiy, siyosiy va madaniy faktorlar) katta ahamiyat berilgan. Tiling davomiy rivojlanishi va yangi atamalarin yuzaga kelishida ikki tilning moliya leksikasining oʻzgarishini kuzatish mumkin.

Tadqiqot tahlili natijasida ingliz tilida konversiya orqali shakllangan 78 ta SB (ilmiy va biznes) terminining oʻzbek tilida morfologik usulda yaratilgan terminlarga toʻgʻri kelishi aniqlangan. Ingliz tilidagi SB terminologik tizimida konversiyaning tez-tez yuz berishi uning nisbatan mahsuldor ekanligini koʻrsatadi. Bu jarayonda, ingliz tilida mavjud soʻzlar morfologik usul orqali yangi ma'nolarda ishlatiladi va oʻzbek tiliga oʻzgartirilgan shaklda tarjima qilinadi.

Tarjima jarayonida, ingliz tilidagi soliq -bojxona terminologik tizimida yuzaga kelgan konversiya hodisasi natijasida soʻzlarning talaffuzi va leksik shakli oʻzgarishdan qoladi. Bir soʻz turkumidan boshqasiga oʻtish, koʻpincha, feʼl va otning birlashuvi orqali amalga oshiriladi. Bu oʻzgarishlar soʻzlarning morfemik tarkibini saqlab, yangi leksik maʼnolarni yaratadi. Masalan, "credit" (qarz, imtiyoz) soʻzi oʻzbek tilida "qarz bermoq" yoki "imtiyoz bermoq" shaklida ishlatiladi, lekin asl soʻzning talaffuzi va maʼnosi oʻzgarmaydi.

Bunday oʻzgarishlar va turkumlar oʻrtasidagi munosabatlarni tushunish tarjimonlar uchun juda muhimdir, chunki ularning eʼtibori va yondashuvi tarjima sifatiga toʻgʻridan-toʻgʻri taʼsir qiladi. Masalan, ingliz tilidagi "estimate" (taxmin, moʻljal) soʻzi oʻzbek tilida "smeta tuzmoq" tarzida ifodalanadi, bu esa uning yangi leksik maʼnosini toʻgʻri aks ettirishni taʼminlaydi.

Shunday qilib, konversiya hodisasi oʻzaro oʻxshashlik va farqlarni aniq koʻrsatish orqali yuqori sifatli tarjimani yaratishga yordam beradi. Bu usul ilmiy va amaliy sohalarda terminlarning toʻgʻri va aniq ishlatilishiga xizmat qiladi, chunki turli tillar va madaniyatlar oʻrtasida terminologik aniq kelishuvni taʼminlash muhim ahamiyatga ega.

Ingliz tilidagi SB terminologiyasida konversiyaning yuzaga kelishi, maʼlum bir turkumga mansub leksemalarning maʼnosi kuchsizlanib, boshqa soʻz turkumiga xos maʼnoviy va sintaktik belgilarni olishini koʻrsatadi. Bu hodisa, soha terminologiyasi qoʻllanilgan matnlarni tarjima qilishda murakkab va chalgʻituvchi holatlar yuzaga kelishiga olib keladi. Bunday holatlar quyidagi ikki asosiy omil bilan izohlanadi:

Omonim shaklli leksemalar bir vaqtning oʻzida bir nechta soʻz turkumiga mansub boʻlishi mumkin. Masalan, inglizcha "rate" soʻzi, bir tomondan, "baholash" feʼli sifatida ishlatilsa, boshqa tomondan, "foiz" yoki "narx" kabi nom sifatida ishlatiladi.

Soʻzning mavjud maʼnosi yoki uning bir maʼnosi, boshqa turkumga oʻtish jarayonida oʻzgaradi. Misol uchun, "exempt" soʻzi dastlab feʼl sifatida "ozod qilmoq" degan maʼnoda ishlatiladi, lekin konversiya orqali bu soʻz ot sifatida "imtiyoz" maʼnosini anglatishi mumkin.

Konversiya jarayoni soʻzlarning oʻzgarishiga olib keladi, bu esa tarjimonlar uchun qoʻshimcha murakkabliklar yaratadi. Soʻzlarning turkumlar oʻrtasidagi oʻzaro aloqani toʻgʻri tushunish va mos keladigan leksik maʼnolarni aniqlash, tarjimaning aniq va toʻgʻri boʻlishini taʼminlaydi. Bu jarayon ilmiy va amaliy sohalarda toʻgʻri terminologik kelishuvni yaratishga yordam beradi.

Soʻz turkumi bir-birining vazifasini bajarib turishi mumkin.

Soʻz nutq jarayonida oʻz vazifasini bajara turib, vaqtincha yana bir soʻz turkumi vazifasini ham zimmasiga olishi mumkin.

Yuqoridagilardan koʻrinadiki, konversiya hodisasining taʼsiri natijasida leksemalar yangi paradigma hosil qiladi va tarjimada boshqa leksik maʼnolarni ifodalashga olib keladi. Bu holat terminologik tizimning takomillashuviga sabab boʻladi. Shu bilan birga, bu hodisa tufayli ingliz tilidagi moliyaviy terminlar oʻzbek tilida mavjud boʻlmasligi mumkin. Demak, terminlar ikki til boʻyicha tarkibiy jihatdan hamisha ham mos kelavermaydi. Bu jarayon, oʻz navbatida, terminlarning tarjima jarayonida bir qator murakkabliklarni keltirib chiqaradi. Shuning uchun, mos va bir xil tarjimaga erishish ikki tilli mukammal lugʻatlarga boʻlgan ehtiyojni yanada oshiradi.

Antonimik terminlarning oʻziga xos jihatlari, soha tushunchalarini ifodalash jarayonida variantlilikning nisbatan kam boʻlishi va baʼzi antonim terminlarning oʻzaro mukobilligining deyarli mavjud emasligida namoyon boʻladi. Bu masalaga L.A. Novikov quyidagicha aniqlik kiritadi: «*Antonimik birliklar leksik-semantik jihatdan qarama-qarshi munosabatda boʻlgan holda, paradigma jihatidan yagona differentsiyalovchi belgi orqali farqlanadi*¹». Tadqiqotda antonimiyaning E.A. Fedorchenko tomonidan keltirilgan «*kontarrar, kontradiktiv, komplementar, graduall*²» klassifikatsiyasidan foydalanilgan holda, ular turkumlarga ajratilib tahlil qilindi. Bunda, SB terminologik birliklarining leksik-semantik xususiyatlari oʻzaro zid munosabatlarining ifodalanishiga alohida eʼtibor qaratildi.

Soʻzlarning oʻzaro antonim ekanligini aniqlash uchun ular oʻrtasidagi umumiy belgilarni topish juda muhim. Bunday umumiy belgilar orasida, masalan, antonim juftlikni hosil qiluvchi ikki soʻz oʻrtasida oʻrtacha tushunchaning mavjudligi mavjud. Bu oʻrtacha tushuncha ikki antonimik qutb oʻrtasida mavjud boʻlib, ularni mantiqiy jihatdan bogʻlaydi. Ushbu turdagi antonimlar «*kontarrar antonimlar*» deb ataladi. Masalan, "*light tax burden*" (*engil soliq yuki*) va "*heavy tax burden*" (*ogʻir soliq yuki*) atamaları oʻrtasida oʻrtacha tushuncha sifatida "*medium tax burden*" (oʻrta darajadagi soliq yuki) terminidan foydalanish mumkin.

Ingliz va oʻzbek tillaridagi SB terminologiyasida keng tarqalgan antonimiyaning kontradiktdik shakli terminlarning zid maʼno bildiradigan belgilarga asoslanganini koʻrishimiz mumkin. Bu turdagi antonimlar asosan birikmali terminlardir va ularda oʻrtacha tushuncha mavjud boʻlmaydi. Masalan, ingliz tilida: *hard prices - sliding prices; small debts - heavy debts; easy market - heavy market; soft money - hard money; fiat money - change money*. Oʻzbek tilida

¹ Новиков Л.А. Антонимия в русском языке. - М.:1973. - С.58;61.

² Федорченко Е.А. Становление и развитие терминологической лексики таможенного дела в русском языке. - М.: 2004. - С.91.

esa quyidagi terminlar mavjud: *barqaror narx - beqaror narx; qadrsiz valyuta - qadrli valyuta; rezident shaxs - nerezident shaxs; mulkiy munosabatlar - nomulkiy munosabatlar; pullik xizmat - bepul xizmat.*

Kontradiktiv antonimiyaning ushbu shaklida, tarkibiy komponentlar o'rtasida zidlik belgilari mavjud bo'lib, birikmaning o'zgarish komponenti to'g'ridan-to'g'ri moliya terminologik tizimiga taalluqlidir. Masalan, ingliz tilida: *honest/dishonest tax and customs employee; direct taxes/indirect taxes; interest/non-interest deposit; taxable/non-taxable.* Shuningdek, o'zbek tilidagi terminlar ham shunga o'xshash. O'zbek tilida quyidagi antonimiyalarga duch kelish mumkin: *holis/noholis soliq va bojxona xodimi; bevosita va bilvosita soliq; foizli/foizsiz depozit; qiymatli/qiymatsiz valyuta; soliqqa tortiladigan/soliqqa tortilmaydigan.*

Ingliz va o'zbek tillarida SB terminologiyasida qo'llaniladigan antonimiyaning yana bir turi – gradual antonimiyalardir. A. Novikov³ gradual antonimlarni quyidagicha ta'riflaydi: «*Graudal antonimlar, gradual o'sish darajasiga ega bo'lgan, ya'ni bir jarayonning bosqichma-bosqich kechishini aks ettiruvchi so'zlardir*». Gradual antonimlar o'zaro bog'liq bo'lgan jarayonlarning dinamik kechish bosqichlarini ifodalovchi terminlardir. Bu turdagi antonimiyada so'z yasovchi affiksalar (suffiks va prefiks) va boshqa so'z yasalovchi morfemalar yordamida yaratilgan bir yoki ko'p komponentli terminlar mavjud.

Misol uchun, ingliz tilidagi *default* va *deflation* terminlari gradual antonimlar sifatida quyidagi shakllarda ifodalanishi mumkin: *payment - prepayment - extrapayment - overpayment; inflation - stagflation - slumpflation - reflation - hyperinflation - denomination - cost push inflation - demand pull inflation.* Ushbu terminlar o'zaro bog'langan jarayonlarning darajaviy o'tishlarini ifodalaydi va ularda aniq bir dinamik o'zgarishlar mavjud.

Bunday terminlarni o'zbek tilidagi SB terminologiyasida ham kuzatish mumkin. Masalan, o'zbek tilida quyidagi gradual antonimiyalar mavjud:

tulov - oldindan tulov - qishimcha tulov - ortiqcha tulov;

pul birligi rasmiy darajasining pasayishi - pulning qadrsizlanishi;

inflyatsiyaning turish davri - inflyatsiyaning qulash davri - inflyatsiyaning tiklanish davri - giperinflyatsiya (pul massasining va tovar narxining keskin oshishi) - pul qiymatining o'zgarishi - ishlab chiqarish xarajatlarining oshishi bilan bog'liq inflyatsiya - talabning oshishi bilan bog'liq inflyatsiya kabi terminlar o'zaro bog'langan va o'xshash jarayonlarni ifodalaydi.

³ Новиков Л.А. Семантика русского языка. - М.: 1973. - С.83; 90.

Bu kabi terminlar moliya sohasidagi jarayonlarning turli bosqichlarini va ularning dinamik o'zgarishlarini aks ettiradi. Gradual antonimlar ushbu jarayonlarning rivojlanish bosqichlarini, o'zgarishlarning darajaviy ko'rinishini ko'rsatib beradi.

Shuningdek, taqqoslanayotgan tillarda moliya terminologiyasidagi sinonimiyalar, ularning turlari, va sinonimiya hodisasi haqida ham o'rganishlar amalga oshirilgan. Moliya terminologiyasidagi sinonimiya hodisasi, terminlar orasidagi yaqinlik va farqlar o'rganilishi kerak bo'lgan muhim jihatdir. Shuni ta'kidlash lozimki, sinonimiya terminologiya uchun har doim ham maqbul yoki me'yorda bo'lmaydi. Bu hodisa turli tillarda va madaniyatlarda ba'zan chalkashliklarga olib kelishi mumkin.

Hozirgi zamon tilshunosligi fani terminlar sinonimiyasining masalasini eng dolzarb va yechilishi murakkab bo'lgan muammolardan biri sifatida ko'rib chiqadi. Xususan, sinonim terminlar bilan umumadabiy tildagi sinonimiya tushunchalari o'rtasidagi tafovutlar hali to'liq tadqiq etilmagan. "Sinonimlar – semantik jihatdan bir-biriga yaqin yoki o'xshash tushunchalarni ifodalovchi va ma'no belgilari yoki uslubiy bo'yoqlari bilan o'zaro farq qiluvchi leksemalardir⁴", deb ta'kidlashadi lingvistlar. Shu asosda, I. Siddikova so'zlarning sinonimligini aniqlovchi mezon sifatida ularning matnda leksik jihatdan o'zaro almashuvi ekanligini qayd etadi. Misol uchun: "*lingvistika*" va "*tilshunoslik*", "*opiy*" va "*opiumn*", "*avtojir*" va "*gerikopter*⁵" kabi so'zlar o'rtasidagi farqlar sinonimiya tushunchasini kengaytiradi.

Demak, moliya terminologiyasida sinonimiya masalasi nafaqat tilshunoslik, balki iqtisodiy va madaniy omillarga bog'liq holda ham o'rganilishi kerak. Har bir til o'ziga xos terminologik xususiyatlarga ega bo'lib, bu terminlar o'zaro aloqada bo'lgan holda sinonimiyalarning shakllanishiga sabab bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, tarjima jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotda o'zbek tili moliya terminologiyasida tez-tez uchraydigan leksik sinonimiyaning bir nechta guruhlarga ajratilishi ta'kidlandi. Bular quyidagicha:

a) Asli o'zbekcha (umumturkiy) leksemalarning o'zaro sinonimiyasi: *sotib olish - harid qilish*, *qiymat - tannarx*, *tekshirish - nazorat* kabi misollarni keltirish mumkin.

⁴ Евгеньева А.П. Проект словаря синонимов. - М.: 1974. - С. 47.

⁵ Сиддикова И.А. Синонимия языка и её кодификационные основы: Дисс. ...док-ра.филол.наук. -Т.: 2012. - С. 65.

b) Shunday terminlar bilan fors-tojikcha, arabcha yoki ruscha va xalqaro leksemalar o'rtasidagi sinonimiyalashuv: *jarima - penya, dallol - broker, badal - vzos, daromad - foyda - tushum - pribel* kabi o'xshash misollarni ko'rish mumkin.

Tadqiqotda biz o'zbekcha, fors-tojikcha hamda arabcha terminlarning o'zaro sinonimiyasini bir guruh sifatida qabul qilib, ruscha va xalqaro leksemalar sinonimiyasini esa ikkinchi guruhga ajratdik.

Bundan tashqari, ingliz tilidan farqli o'laroq, o'zbek tilida asli o'zbekcha, fors-tojikcha yoki arabcha leksemalar qatnashgan birikma terminlar ham sinonimik munosabatga ega bo'lishi mumkinligini quyidagi misollar tasdiqlaydi: *moliya - pul mablagi - finance; tushum - savdodan tushgan pul - revenue; savdogar - ishbiarmon - businessman; daromadlik - daromad keltirish - profitable; korchalon - olgir ishbiarmon - entrepreneur; haridor - sotib oluvchi - mijoz - customer; soliqchi - soliq yig'uvchi - taxer* va boshqalar.

Shuningdek, hozirgi o'zbek tilining og'zaki muloqotida ba'zi sinonim jargondan foydalanish holatlari ham kuzatilmoqda. Bunday jargonlar ingliz tilida ham mavjud bo'lib, ularning terminologiyasidagi o'ziga xos o'xshashliklar haqida ham gapirish mumkin. Masalan, o'zbek umumiy tilida *pul* leksemasining jargoni sifatida *culning kiri, sozza, loy, ko'k, valyuta, karam, achcha* kabi ifodalar ishlatiladi. Ingliz tilida ham bunday holatni ko'rish mumkin: *money, dirty, dust, ill-gotten, lettuce, buck, green-back, currency*. AQSh pul birligining ingliz tilidagi jargon sifatida ham qo'llanilishi leksik-semantik jihatdan o'zbek tilidagi bilan bir xil ifodalanadi. Ingliz tilida *cabbage* yoki *lettuce* (green) terminlari orqali AQSh pul birligi ifodalanadi. Masalan, "he's loaded with cabbage" - *uning pullari ko'p*. Yoki "I don't have the green for a new car⁶" - *Yangi mashina sotib olishga pullarim yo'q*. Ingliz tilidagi jumalarda ishlatilgan *cabbage, green* va o'zbekcha jumalarda ishlatilgan *pul* leksemalari aslida AQSh pul birligini ifodalamoqda.

Dissertatsiyaning ushbu bo'limi "Ingliz tilidagi moliya terminologik birikmalarini o'zbek tiliga tarjima qilish tamoyillari" deb nomlangan. Ushbu bo'limda, SSB (soha terminologiyasi)da uchraydigan sinonimik, omonimik va polisemanitik birikmalarning terminlar tarjimasidagi o'rni, roli, va ularga ta'siri batafsil tahlil qilingan. Tadqiqotda soha amaliyotiga oid hujjatlar va kodekslarni boshqa tilga tarjima qilish jarayonida so'zlarning ma'no o'xshashligi (sinonimiyasi) va ko'p ma'noliligi salbiy hodisa sifatida ko'rsatilgan. Ayniqsa, ingliz tilidagi bir SSB terminining turli shakllarda ifodalash holatlari va buning natijasida yuzaga keladigan tarjima qiyinchiliklari amaliy misollar orqali tasdiqlangan.

⁶ Азрилян А.Н. Большой экономический словарь. - М.: 1999. - С. 486.

Sinonimlar va polisemanitik soʻzlarning muhim roli: Ingliz tilidagi soʻzlar va ularning sinonimlari, polisemanitik (koʻp maʼnoli) soʻzlar, tilshunoslikda jiddiy ahamiyatga ega. Ular jonli soʻzlashuv nutkini bezashda yordam beradi, biroq ilmiy-uslubiy tarjimaga kiritilganda muammoli vaziyatlarni keltirib chiqaradi. Polisemanitik va sinonimik soʻzlar biror soliq yoki bojxona qonunchiligida ishlatilgan soha terminining aniq ifodasi boʻla olmaydi, chunki amaliyotda ularning maʼnolari bir-biridan farq qilmaydi. Natijada, bu terminlarning normativ hujjatlarda turli xil talqinlari boʻlishi mumkin, bu esa tarjimaning adekvatligiga salbiy taʼsir qiladi.

Polisemantizm va sinonimiyaning tarjimadagi turli variantlari: Tadqiqotda polisemantik va sinonimik terminlar, shuningdek, ularning tarjimadagi variantli turlari (absolyut, nisbiy, ideografik, kontekstual, dialektal, stilistik, aralash) ham koʻplab misollar bilan oʻrganilgan. Ayniqsa, sinonimlar tez-tez uchraydi. Masalan, "Tax preference" (soliq imtiyozi) tushunchasi ingliz tilida quyidagi leksemalar asosida tarjima qilinishi mumkin: *Tax incentive, tax privilege, tax break, tax reduction, tax exemption, tax receipt, tax remission, tax deduction, tax rebate, tax allowance, tax concession, tax cuts, tax relief, tax discrimination, tax credit, tax holiday, tax fringe benefit, tax perk, tax advantage, tax loss carry back (forward), tax bonanza, tax discount, tax immunity* va boshqalar.

Bu holatlarning tarjimaga taʼsiri: Shu tarzda, aynan bir terminning koʻplab sinonimik variantlarga ega boʻlishi, tarjimanni aniq va kontekstga mos keladigan variantni tanlashga majbur qiladi. Bu jarayon tarjima muammolarini yanada murakkablashtiradi, chunki soha terminlarining aniq ifodalari talab qilinadi. Sinonimlarning koʻpligi va polisemanitik soʻzlarning mavjudligi, tarjima jarayonida turli talqinlarning paydo boʻlishiga olib kelishi mumkin, bu esa tarjimaning toʻgʻriligi va aniqligini taʼminlashni qiyinlashtiradi.

Shu bilan birga, hozirgi kunda ilmiy uslubdagi terminologiyaning kengayishi va yangi stilistik va frazeologik vositalarning soha terminologiyasiga kirib kelishi, bir SSB terminining koʻplab sinonimlarini ishlatish holatlarini keltirib chiqarmoqda. Bu holat, oʻz navbatida, tarjimaning aniqligiga salbiy taʼsir koʻrsatadi, chunki aynan bir terminning bir nechta tarjimalarini kiritish, soha mutaxassislari va oʻquvchilar uchun tushunarsiz boʻlishi mumkin.

Sinoimiyalashuv va dominat terminlar:

Yuqoridagi sinonimik qatorni tashkil etuvchi barcha leksimalar "imtiyoz" (preference) terminini ifodalab kelmoqda. Biroq, ular orasida "preference" dominant termin hisoblanadi, chunki u nafaqat soliq sohasida, balki bojxona leksikasida ham keng qoʻllaniladi. Misol uchun, "bojxona imtiyozi - customs preference" termin birikmasi ushbu terminlarning amaliyotda

qanday ishlatilishini ko'rsatadi. Tarjimada esa "preference" atamasi boshqa barcha sinonimlarning o'rnini egallab, ularning o'zaro muqobilini ta'minlashi mumkin.

Daromad (revenue, kirim, tushum) va uning semantik guruhlanishi:

Tadqiqotda ingliz tilidagi "daromad" (revenue, kirim, tushum) terminini leksik va semantik jihatdan quyidagi guruhlar asosida tahlil qilishga o'rinlidir. Chizmadan ko'rish mumkinki, "daromad" tushunchasi ingliz tilida uch sohaviy qatlam elementi sifatida ajratilgan. Bu sohaviy qatlamlar o'zaro farq qilmaydigan, lekin bir-birini to'ldiradigan elementlar sifatida namoyon bo'ladi. Bu holat, ayniqsa, so'zning soha terminologiyasidagi funktsional jihatlari o'rtasidagi farqlarni aniq belgilashda muayyan qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

"Revenue" atamasi va uning kontekstual talqini:

Inglizcha "revenue" (daromad, kirim, tushum) atamasi faqat soliq sohasida emas, balki bojxona sohasida ham faol qo'llaniladi. Buni quyidagi jumlaning tarjimasida ham ko'rish mumkin:

Inglizcha: "The government expects an increase in revenue due to customs duties."

O'zbekcha tarjima: "Hukumat bojxona to'lovlari sababli daromadning ortishini kutmoqda."

Bu misolda "revenue" atamasi nafaqat soliq tizimi, balki bojxona amaliyotida ham keng qo'llanilayotganini ko'rsatadi. Boshqa bir misolda esa, "revenue" atamasi "tushum" yoki "kirim" deb tarjima qilinishi mumkin, bu esa so'zni bir nechta kontekstda qo'llashni osonlashtiradi, lekin tarjimadagi aniqlikni ta'minlashda qiyinchiliklar keltirib chiqarishi mumkin.

Tarjimada so'zning semantik murakkabligi:

Bunday holat, o'z navbatida, tarjima jarayonida terminlarni aniq va kontekstual ravishda tanlash zaruratini yuzaga keltiradi. "Revenue" kabi ko'p ma'noli va sinonimik terminlar, shuningdek, ularning boshqa sohaviy nuqtai nazardan ishlatilishi tarjimon uchun qo'shimcha murakkabliklarni keltirib chiqaradi. Soliq va bojxona kontekstida "revenue" atamasi o'zgaruvchi leksik ma'nolarni anglatishi mumkin, shuning uchun ularning mos keladigan ekvivalentlari bilan tarjima qilish juda muhimdir.

Tarjima tahlili va terminologik farqlar:

Ingliz tilidagi matnda, ayniqsa, "Customs transit procedures" va "customs revenue" kabi atamalarni tarjima qilishda muayyan murakkabliklar yuzaga keladi. Inglizcha jumla "Customs transit procedures are designed to facilitate the movement of goods crossing the territory of one

or more countries, without jeopardizing customs revenue, which is threatened by the diversion of goods to the local market⁷" ning o'zbek tiliga tarjimasini quyidagicha bo'ladi:

Tarjima: *"Tovarlarning bojxona nazoratidan olib o'tish tartibi, ularni bir yoki bir nechta davlat hududi orqali mahalliy bozorlarga olib kirish, bojxona boji to'lashdan buyunin tovlash kabi jarayonlarning oldini olish maqsadini nazarda tutadi."*

Bu yerda "customs revenue" (bojxona daromadi) va "tushum" atamasi o'rtasidagi ma'no farqlari haqida gap boradi. "Tushum" va "daromad" soliq amaliyotida keng qo'llaniladi, ammo bu holat "bojxona boji" ni ifodalashda o'ziga xos yondashuvni talab qiladi. Bu yerda "tushum" va "daromad" atamalarining aniq ijtimoiy kontekstdagi ishlatilishi ularning xususiyatlarini ochib beradi.

Sinonimlik va sharoitga qarab tarjima:

Sohalararo terminologiya, xususan "local taxes" va "local rates" kabi atamalarni tarjima qilishda, leksik va semantik jihatlarni hisobga olish zarur. Masalan, inglizcha "local taxes" (mahalliy soliq) atamasi o'zbek tiliga "mahalliy soliq" deb tarjima qilinsa, "local rates" esa AQShda boshqa ma'noni anglatishi mumkin, va bu o'zgarish "mahalliy stavkalar" deb tarjima qilinadi. Bu ikki termin orasidagi farqni inobatga olish kerak.

Shuningdek, "tax payer"⁸ (Britaniya) va "rate payer" (AQSh) kabi sinonimlar, turli soliq tizimlariga xos yondashuvni ko'rsatadi. Britaniya tizimida bu atamalar "soliq to'lovchi" va "stavka to'lovchi" deb tarjima qilinadi, AQShda esa ular o'ziga xos tartibda ishlatiladi. Bunda, ingliz tilidagi "tax payer" atamasi Britaniyada "soliq to'lovchi" sifatida, AQShda esa "rate payer" tarzida ko'rsatiladi.

Tarjimaning kontekstga mosligi:

Tarjimonlar "tushum", "daromad", va "bojxona boji" kabi terminlarni ishlatishda, ularning ma'no o'zgarishlarini hisobga olishlari zarur. Shuningdek, AKT (AQSh, BMT) va Buyuk Britaniya soliq tizimlarining o'ziga xosliklarini e'tiborga olish, soha va til bo'yicha farqlarni aniqlashda yordam beradi. Misol uchun, "local taxes" va "local rates" atamalarining farqlari shunday bo'ladi: Buyuk Britaniyada "local taxes" terminining ishlatilishi mahalliy soliqni anglatadi, AQShda esa bu ko'pincha mahalliy stavkalar bilan bog'liq bo'ladi.

⁷ Luc De Wulf and Jose B.Sokol. Customs modernization handbook. Washington. 2005. - P.233.

⁸ Осикова Л.Н. Английский язык, налоги и налогообложение. - М.: 2006. - С.103 - 216.

SB (soliq bilimlari) terminologiyasida ba'zi sinonim terminlar mavjud bo'lib, ularning shakli bir-biriga farq qilsa ham, semantik jihatdan bir xil ma'noni anglatadi. Bu holat, ayniqsa, turli til tizimlari va mintaqalar o'rtasida tarjima jarayonini amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, ingliz tilidagi "local taxes" atamasi o'zbek tiliga uning leksik va semantik xususiyatlarini saqlab "mahalliy soliqlar" tarzida tarjima qilinadi. Biroq, AKDTda bu atama "local rates" shaklida talqin qilinadi, bu esa o'zaro sinonimlikni ko'rsatadi.

Shuningdek, ingliz tilidagi "tax payer" (Britaniya) va "rate payer" (Amerika) atamalari soliq to'lovchi ma'nosini anglatadi, lekin ular mamlakatlararo farqlarni ko'rsatishi mumkin. Bu kabi ssenariylar soliq terminlarini tarjima qilishda odatda uchraydi. Shuning uchun, SB terminlarini tarjimaga kiritishda asl va tilga xos variantlarning farqlari ham e'tiborga olinishi zarur. Buning sababi, AQSH va Buyuk Britaniya soliq tizimlari O'zbekiston Respublikasining soliq tizimidan ba'zi jihatlarida farq qiladi⁹. Misol uchun, O'zbekiston soliq tizimi Buyuk Britaniya tizimiga nisbatan ko'proq o'xshash bo'lib, mamlakatda ikki pog'onali soliq tizimi joriy etilgan. Bu esa tarjima jarayonida terminlar mosligini ta'minlashda o'ziga xos qulaylik yaratadi.

O'zbekiston, AQSH va Buyuk Britaniya soliq terminologiyasidagi asosiy farqlarni (lakunalar soni 17 ta) tahlil qilish natijasida, bu farqlar atigi 0,6%ni tashkil etadi. Biroq, bu farqlarni aniqlash va ularni tarjimaga to'g'ri kiritish uchun puxta o'rganish talab etiladi.

"The analysis of a functional structure of export shows that export of goods with the large share of value added tax shows a positive tendency to growth¹⁰" - "Eksport strukturasi funksional tahlili shuni ko'rsatadiki, qo'shilgan qiymat soliği darajasi yuqori bo'lgan tovarlarning eksporti o'sishning ijobiy tendensiyasiga ega."

"Consumption taxes can take the form of sales taxes, tariffs, excise, and other taxes on consumed goods and services" - "Qo'shilgan qiymat soliği tovarlarni sotishdan olingan soliqlar, tariflar, aktsiz soliği yoki iste'mol tovarlaridan va xizmatlaridan undiriladigan soliqlar tarzida bo'lishi mumkin."

Ushbu tahlil natijasida, soha terminologiyasida o'zaro sinonimlik mavjudligini va bu terminlarning shaklan farq qilishi bilan birga, ularning semantik jihatdan bir xil ma'no anglatishini ko'rish mumkin. Shu bilan birga, turli mamlakatlar o'rtasidagi soliq tizimlaridagi farqlarni hisobga olgan holda, tarjima jarayonida aniqlik va izchillikni ta'minlash juda

⁹ Урмонов Ж.Ж. Хорижий мамлакатлар солиқ тизими. -Т.: 2007. Б. 7 - 10.

¹⁰ Keith A. Business Taxation. London: 1996. - P.231.

muhimdir. Bu esa ilmiy va amaliy kontekstda terminologiyaning to'g'ri ishlatilishini ta'minlaydi.

(soliq bilimlari) terminologiyasida ba'zi atamalar semantik jihatdan o'xshash bo'lsa-da, ularning shaklida va ishlatilish doirasida farqlar mavjud. Misol uchun, "value added tax" (qo'shilgan qiymat solig'i) va "consumption tax" (iste'mol solig'i) atamalari, funktsional jihatdan bir xil ma'no anglatadigan terminlar bo'lsa-da, ular o'zbek tilida turlicha tarjima qilinadi va o'zaro farq qilgan holda ishlatiladi. Bu farqning sababi, har bir til va mamlakat soliq tizimining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq. Bunday farqlar, o'zbek, Buyuk Britaniya va AQSH soliq tizimlarining o'ziga xos tuzilishi va amaliyotlariga bog'liq holda yuzaga keladi. Masalan, ingliz tilida ishlatiladigan ba'zi atamalar, o'zbek tilida yoki boshqa tillarda ularning mos keluvchi tarjimalarini topish uchun qo'shimcha kontekst va tushuncha talab qiladi.

Shunday qilib, "death tax" (meros solig'i) atamasi, ingliz tilida ko'pincha vafot etgan shaxs bilan bog'liq bo'lgan soliqlarni anglatadi. Ammo, uning tarjimasida ehtiyotkorlik talab qilinadi, chunki "death tax" atamasining kalkalash tarzidagi tarjimasi, ko'pincha dafn marosimi yoki o'lim bilan bog'liq deb tushunilishi mumkin, lekin aslida bu atama "meros solig'i" degan ma'noni anglatadi. Bu misol, soliq terminlarining semantik va kontekstual o'zgaruvchanligini ko'rsatadi. Tarjima jarayonida terminlarning denotativ va signtifikativ ma'nolarini to'g'ri aniqlash muhimdir.

Ingliz tilidagi ba'zi soliq atamalari, o'zbek tilida boshqa kontekstda ishlatiladi va bu ularning semantik vazifalarini kengaytiradi. Masalan, "tax shield" (soliq himoyasi) atamasi o'zbek tilida "soliq yukini kamaytirish" yoki "soliq imtiyozi" ma'nolarini anglatadi. "Tax brake" (soliq tormozi) esa iqtisodiy rivojlanishni to'xtatish yoki soliq to'lovlarini oshirish orqali iqtisodiy jarayonlarni boshqarish ma'nosini anglatadi. Bu kabi atamalar, o'zbek tilida kengaytirilgan va murakkab ma'nolarga ega bo'lishi mumkin, chunki ular nafaqat soliqlar bilan, balki iqtisodiy va siyosiy omillar bilan ham bog'liq.

Shu bilan birga, ba'zi atamalar o'zaro sinonim bo'lsa-da, ularning ishlatilish konteksti ularning ma'nosini o'zgartirishi mumkin. Masalan, "Haven" (g'arb) so'zi ingliz tilida ko'pincha "xavfsiz joy" yoki "xavfsiz boshpana" ma'nosida ishlatiladi, ammo soliq terminologiyasida "tax haven" (soliq imtiyozi berilgan hudud) atamasi boshqa ma'noga ega bo'lib, bu soliqlarni kamaytirish yoki iqtisodiy manfaatlar uchun maxsus huquqiy rejimlarni anglatadi. Bunday atamalarning tarjimasi, faqat lug'aviy ma'nolar bilan cheklanib qolmay, balki ularning iqtisodiy va siyosiy kontekstini ham inobatga olishi lozim. Masalan, quyidagi jumla:

Inglizcha: "It is not unusual for companies to shift their headquarters to a tax haven when they fear political hazards in the country in which they are based."

Tarjima: "Ko'pincha, kompaniyalar o'zlarining mamlakatlarda joylashgan bosh idoralarini siyosiy xavflardan qo'rqishganda, soliq imtiyozi yaratilgan va tinch boshpana sifatida qaraladigan davlatlarga ko'chiradilar."

Shuningdek, "tax evasion crackdown" (soliq to'lashdan bosh tortish bo'yicha kurash) yoki "sunset for a tax haven" (soliq imtiyozlaridan butunlay mahrum bo'lish) kabi frazeologik birliklar, tarjimaga kiritishda katta e'tibor talab qiladi. Bu frazalar, til va madaniyat o'rtasidagi farqlarni hisobga olishni va sohaning o'ziga xosligini e'tiborga olgan holda aniq tarjima qilishni talab qiladi.

Bundan tashqari, "under the fire over tax bills" (soliq qarzlariga botib ketish) yoki "crack down on tax evasion" (soliq to'lamaydigan shaxslarga qarshi kurash) kabi frazeologik birikmalar, til o'zgarishiga va frazeologik xususiyatlarga e'tibor qaratishni talab qiladi. Bu jumlar, faqat so'zlarning lug'aviy ma'nolariga asoslanmay, balki ular o'zining emosional va ekspressiv ma'nolari bilan ham ko'rib chiqilishi kerak.

Shu sababli, SB terminologiyasida uchraydigan frazeologik birliklarni tarjima qilishda, til va madaniyat o'rtasidagi farqlarni, terminlarning semantik va kontekstual xususiyatlarini chuqur anglab, maxsus "transformatsion" usullarni qo'llash zarur. Bu jarayon, faqat ma'lum bir sohadagi mutaxassislar uchun emas, balki ilmiy va amaliy tarjimonlar uchun ham katta mas'uliyatni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке. - М.:1973. - С.58;61.
2. Федорченко Е.А. Становление и развитие терминологической лексики таможенного дела в русском языке. - М.: 2004. - С.91.
3. Новиков Л.А. Семантика русского языка. - М.: 1973. - С.83; 90.
4. Евгеньева А.П. Проект словаря синонимов. - М.: 1974. - С. 47.
5. Сиддикова И.А. Синонимия языка и её кодификационные основы: Дисс. ...док-ра.филол.наук. -Т.: 2012. - С. 65.
6. Азрилян А.Н. Большой экономический словарь. - М.: 1999. - С. 486.
7. Luc De Wulf and Jose B.Sokol. Customs modernization handbook. Washington. 2005. - P.233.
8. Осикова Л.Н. Английский язык, налоги и налогообложение. - М.: 2006. - С.103 - 216.
9. Урмонов Ж.Ж. Хорижий мамлакатлар солиқ тизими. -Т.: 2007. Б. 7 - 10.
10. Keith A. Business Taxation. London: 1996. - P.231.